

JINOYAT PROTSESSIDA DASTLABKI TERGOVNI TAMOMLASH BOSQICHINING MOHIYATI VA PROTSESSUAL AHAMIYATI.

Sapayeva Asal Alisher qizi

Toshkent shahar IIBB JTSB MMIG katta inspektori leytenant.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23393102>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat protsessida dastlabki tergovni tamomlash bosqichining mohiyati, uning protsessual ahamiyati hamda jinoyat ishining keyingi taqdirini belgilashdagi o'rni tahlil qilinadi. Dastlabki tergovni tamomlash jarayonida to'plangan dalillarni umumlashtirish, ularga huquqiy baho berish, protsess ishtirokchilarining huquqlarini ta'minlash hamda ish bo'yicha yakuniy protsessual qaror qabul qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, mazkur bosqichning qonuniylikni ta'minlash, asossiz ayblovlarning oldini olish va sudga yuboriladigan jinoyat ishlarining sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, dastlabki tergov, tergovni tamomlash, dalillar, ayblov xulosasi, protsessual qaror, tergovchi, ayblanuvchi, himoya huquqi, sud nazorati.

СУЩНОСТЬ И ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЭТАПА ОКОНЧАНИЯ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ.

Аннотация. В данной статье анализируются сущность этапа окончания предварительного расследования в уголовном процессе, его процессуальное значение и роль в определении дальнейшей судьбы уголовного дела. Особое внимание уделяется вопросам обобщения собранных доказательств, их правовой оценки, обеспечения прав участников процесса, а также принятия итогового процессуального решения по делу в ходе завершения предварительного расследования. Кроме того, раскрывается значение данного этапа в обеспечении законности, предупреждении необоснованных обвинений и повышении качества уголовных дел, направляемых в суд.

Ключевые слова: уголовный процесс, предварительное расследование, окончание расследования, доказательства, обвинительное заключение, процессуальное решение, следователь, обвиняемый, право на защиту, судебный контроль.

THE ESSENCE AND PROCEDURAL SIGNIFICANCE OF THE STAGE OF COMPLETION OF THE PRELIMINARY INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS.

Annotation. This article analyzes the essence of the stage of completion of the preliminary investigation in criminal proceedings, its procedural significance, and its role in determining the further course of a criminal case. Particular attention is paid to the consolidation of collected evidence, its legal assessment, the protection of the rights of participants in criminal proceedings, and the adoption of a final procedural decision in the case during the completion of the preliminary investigation. The article also highlights the importance of this stage in ensuring legality, preventing unfounded accusations, and improving the quality of criminal cases submitted to court.

Keywords: criminal proceedings, preliminary investigation, completion of the investigation, evidence, indictment, procedural decision, investigator, accused, right to defense, judicial review.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining hozirgi bosqichida shaxsning huquq va erkinliklarini kafolatlash, jinoyat protsessida qonuniylikni ta'minlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Adolat – bu davlatchilikning mustahkam poydevori". Jinoyat ishini yuritishda adolatni ta'minlash esa bevosita dastlabki tergov sifatiga va uning qonuniy yakunlanishiga bog'liq. Mazkur ilmiy ishning dolzarbligi shundaki, 2024-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga muhim o'zgartishlar kiritildi.¹ Xususan, tergov sudyasi institutining joriy etilishi, tergov ustidan sud nazoratining kuchaytirilishi dastlabki tergovni tamomlash bosqichining nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.²

Tergovni yakunlash bosqichi — bu shunchaki protsessual harakatlar majmuasi emas, balki shaxsning aybdorligi yoki aybsizligi to'g'risidagi yakuniy xulosaning shakllanish nuqtasidir.

Jinoyat protsessi bu jinoyatga oid ma'lumotlarga doir davlat organlarining izchil, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi normalar tizimidir. Ushbu tizim jinoyat voqeasini aniqlashdan boshlab sud tomonidan yakuniy hukm chiqarishgacha bo'lgan murakkab protsessual zanjirni o'z ichiga oladi. Dastlabki tergov — jinoyat ishi qo'zg'atilgandan boshlab, ish prokuror tomonidan sudga yuborilgunga qadar davom etadigan protsessual bosqich bo'lib, unda tergovchi qonun talablari doirasida dalillar to'plab, ularni baholab, yakuniy protsessual qarorga keladi.

Dastlabki tergovni tamomlashning ahamiyati shundaki, ushbu bosqichda tergovchi jinoyat sodir etilganligi, qilmishda jinoyat tarkibining mavjudligi, shaxsning aybdorligi, aybning isbotlanganligi va ishni sudga yuborish yoki boshqa protsessual shaklda yakunlash uchun yetarli asoslar mavjudligini kompleks ravishda baholaydi. Shu bilan birga, ayblanuvchi va uning himoyachisining ish materiallari bilan tanishish, iltimosnoma kiritish va o'z huquq hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish imkoniyatlari ham ta'minlanadi.

Tadqiqotning maqsadi — dastlabki tergovni tamomlash bosqichining mohiyati, protsessual vazifalari va huquqiy ahamiyatini tizimli ravishda tahlil qilish, ushbu bosqichning taraflar huquqlarini kafolatlash hamda ishni sudga ko'rib chiqishga tayyorlashdagi o'rnini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotda formal-yuridik, tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalaniladi. Dastlabki tergovni tamomlashga oid jinoyat-protsessual normalar, ilmiy qarashlar va protsessual faoliyatning mazmuni o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Shuningdek, tergovni tamomlash shakllari va ularning huquqiy oqibatlarini aniqlash orqali mazkur institutning jinoyat protsessidagi o'rnini baholandi.

Asosiy qism

Jinoyat-protsessual huquqi tizimida dastlabki tergovni tamomlash bosqichi jinoyat ishini yuritishning mantiqiy yakuni hamda ishning sudga qadar bo'lgan taqdirini belgilovchi hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ushbu bosqichning amaliy va protsessual ahamiyatini tahlil qilish, avvalo,

¹ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. (2024-2026 yillardagi o'zgartish va qo'shimchalar bilan). – Toshkent: Adolat, 2026. www.lex.uz.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyundagi "Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-89-son Farmoni (Tergov sudyasi institutining joriy etilishi). www.lex.uz.

davlat organlarining jinoiy ta'qib funksiyasi bilan shaxs huquqlarining himoyasi o'rtasidagi muvozanatni tushunishni talab etadi. Dastlabki tergovni tamomlash — bu surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan barcha zarur tergov harakatlari o'tkazib bo'linganidan keyin, to'plangan dalillarga huquqiy baho berish va ish bo'yicha yakuniy qaror qabul qilish jarayonidir. Ushbu bosqichning protsessual ahamiyati birinchi navbatda uning “nazorat filtri” vazifasini o'tashida namoyon bo'ladi. Ya'ni, tergovchi tomonidan to'plangan barcha ashyoviy dalillar, ko'rsatmalar va ekspertiza xulosalari yagona mantiqiy zanjirga bog'lanadi hamda ayblovning asosiligi qayta tekshiriladi. Bosqichning amaliy ahamiyati esa bevosita sud tizimining samaradorligi bilan bog'liq. Agar dastlabki tergov bosqichida dalillar yetarli darajada tekshirilmagan va qonun talablariga muvofiq tamomlanmasdan turib ish sudga yuborilsa, bu sud majlisida ishning asossiz cho'zilishiga yoki oqlov hukmi chiqarilishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham, tergovni tamomlashda tergovchi o'z faoliyatiga nisbatan “tanqidiy ko'z” bilan qarashi shart. Bu bosqichda protsess ishtirokchilarining, ayniqsa ayblanuvchi va uning himoyachisining ish materiallari bilan to'liq tanishish huquqi kafolatlanadi. Protsessual nuqtai nazardan, JPKning 375-376-moddalarida belgilangan ushbu tartib shunchaki rasmiyatchilik emas, balki “Habeas Corpus” tamoyillarining uzviy davomidir.³ Ayblanuvchi o'ziga qarshi qanday dalillar borligini bilishi, ularning qonuniyligini shubha ostiga qo'yishi va qo'shimcha tergov harakatlari o'tkazish bo'yicha iltimosnomalar berish huquqiga ega bo'lishi — bu demokratik huquqiy davlatning asosiy belgisidir.

Jinoyat protsessining yirik nazariyotchisi M.S.Strogovich ta'kidlashicha, jinoyat ishi yuzasidan tergovning to'liq va obyektiv o'tkazilishi davlat jinoiy ta'qibining huquqiy asosini tashkil etib, asoslanmagan ayblovdan fuqarolarni himoya qiluvchi eng muhim mexanizm hisoblanadi.⁴ O'zbek huquqshunosligi ham shu qarashni qo'llab-quvvatlaydi: M.X. Rustambayevning ta'kidlashicha, dastlabki tergov bosqichida amalga oshirilgan tergov harakatlari natijalari jinoyat ishining keyingi taqdirini belgilab beradi, shuning uchun ham tergovni tamomlash bosqichi juda katta protsessual ma'uliyat bilan bog'liq.⁵ Aynan mana shu ma'uliyat ushbu bosqich mohiyatini chuqur va atroflicha o'rganishni talab qiladi. Jinoyat protsessualistikasida tergovni “tamomlash bosqichi” tushunchasiga nisbatan yagona ta'rif mavjud emas. Bir guruh olimlar bu bosqichni tergov harakatlarining mantiqiy yakunlovchi qismi sifatida ta'riflaydi, ikkinchi guruh esa uni mustaqil protsessual bosqich deb hisoblaydi. A.P.Rijakov bu bosqichni “dastlabki tergov doirasida mustaqil protsessual yo'nalish bo'lib, tergovchi tomonidan to'plangan barcha dalillarni tahlil qilish, ish materiallarini tartibga solish va tomonlarning protsessual huquqlarini to'liq ta'minlash bilan ta'riflanadi” deb belgilaydi.⁶ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasida belgilanishicha, hech kim aynan bir jinoyat uchun ikki marta javobgarlikka tortilishi mumkin emas, shuningdek, shaxsning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlanmaguncha u aybdor deb hisoblanmaydi.⁷ M.A.Chelsov esa tergovni

³ Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966). O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan. URL: <https://lex.uz/docs/2640479>

⁴ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.2. — М.: Наука, 1970. — С. 127–129.

⁵ Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessi. Darslik. — Toshkent: TDYI, 2017. — B. 312.

⁶ Рыжаков А.П. Уголовный процесс России. — М.: Норма, 2004. — С. 344–345.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 08.12.1992 y. qabul qilingan (so'nggi tahriri 30.04.2023 y.). — Toshkent: Adolat, 2023. — 28-modda.

tamomlash bosqichini “dastlabki tergovning barcha faoliyati natijalari umumlashtiriluvchi va protsessual qaror qabul qilinuvchi yakunlovchi segment” sifatida ta’riflagan.⁸ S.A.Sheyfer nuqtai nazaridan esa, tergovni tamomlash jarayoni bir tomondan tergovchining ish bo’yicha barcha aniqlanishi lozim bo’lgan holatlarni to’liq va obyektiv o’rganganligining tekshiruvi, ikkinchi tomondan esa ishtirokchilarning protsessual huquqlarini ta’minlash mexanizmi hisoblanadi.⁹ Shunday qilib, adabiyotlardagi qarashlar xilma-xil bo’lsa-da, ularda umumiy bir nuqta mavjud: bu bosqich sudga qadar yurituvning muhim kafolati hisoblanadi.

O’zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining O’zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 372-moddasiga ko’ra, dastlabki tergov besh xil asosiy shakllari mavjud ayblov xulosasini tuzish; ayblov dalolatnomasini tuzish; ishni tugatish to’g’risida qaror qabul qilish, taraflarning yarshganligi munosabati bilan jinoyat ishini sudga yuborish, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish.¹⁰ Shuningdek, alohida tartibda tibbiy yo’sindagi majburlor choralarini qo’llash uchun ishni sudga yuborish tartibi ham mavjud. Ushbu shakllarning har biri turli protsessual vaziyatlarda qo’llaniladi va har birining o’z huquqiy asoslari hamda oqibatlari mavjud. A.R.Belkin ta’kidlashicha, ushbu shakllar faqat rasmiy huquqiy kategoriyalar emas, balki jinoyat siyosatining real tabiati va sudning ayblovni ko’rib chiqishga tayyorligi darajasini aks ettiruvchi moddiy ko’rsatkichlar hamdir.¹¹ Jinoyat ishi ayblov xulosasi bilan sudga yuborilganda, bu holat tergovning ijobiy yakunini anglatadi: barcha zarur dalillar to’plangan va ishda aybdorlik to’liq isbotlangan. To’xtatib qo’yish esa obyektiv holat — masalan, ayblanuvchining qochib ketishi, kasalligi yoki chet elga chiqib ketganligi tufayli tergov vaqtincha yakunlanganligini bildiradi. Ishni tugatish esa jinoyat ishi yurituvini butunlay to’xtatishni anglatib, bunda jinoyat tarkibi yo’qligi, shaxsning aybsizligi, fuqaroning vafoti yoki boshqa qonuniy asoslar mavjudligi ko’rsatiladi.

Amaliy jihatdan tergovni tamomlash bosqichining yana bir muhim tomoni — bu isbotlash jarayonining sifat ko’rsatkichidir. Tergovchi ayblov xulosasini tuzar ekan, u o’zining barcha mehnatini mantiqiy yakunlaydi. Ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasi bu — tergov organining sud oldidagi “hisoboti”dir. Agar hujjatda dalillar o’rtasidagi ziddiyatlar bartaraf etilmagan bo’lsa, ushbu kamchiliklarni sud bosqichida to’g’irlash juda qiyin yoki imkonsiz bo’lishi mumkin. Protsessual ahamiyatga to’xtaladigan bo’lsak, tergovni tamomlash shakllari (ayblov xulosasi, aybga iqrorlik kelishuvi, yarashuv yoki ishni tugatish) ishning qanday tartibda sudga borishini belgilaydi. Masalan, yarashuv tartibida tamomlangan ishlarning protsessual ahamiyati jamiyatdagi ijtimoiy nizolarni yumshatish va taraflar o’rtasida o’zaro rozilikka erishishga qaratilgan. Bu esa jinoyat protsessining nafaqat jazolash, balki tarbiyaviy va tiklovchi funksiyasini ham kuchaytiradi. Prokuror tergovchi taqdim etgan ayblov xulosasini o’rganib chiqib, uni tasdiqlashi yoki rad etishi — bu qonuniylikning ikkinchi darajali himoya qatlamidir.

Amaliyotda ko’pincha aynan shu bosqichda tergovda yo’l qo’yilgan protsessual xatolar, masalan, dalillarni olishda ruxsat berilmagan usullardan foydalanilganligi yoki himoya huquqi

⁸ Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. — М.: Госюриздат, 1962. — С. 316.

⁹ Шейфер С.А. Следственные действия: основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. — Самара: СГУ, 2004. — С. 18–22.

¹⁰ O’zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. (2024-2026 yillardagi o’zgartish va qo’shimchalar bilan). — Toshkent: Adolat, 2026. www.lex.uz

¹¹ Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. — М.: Норма, 2007. — С. 212–215.

buzilganligi aniqlanadi. Protsessual ahamiyat shundaki, bunday xatolarning sudgacha bo'lgan bosqichda aniqlanishi shaxsning asossiz ravishda sud kursisiga o'tirishining oldini oladi. Shu ma'noda, tergovni tamomlash bosqichi — bu “protsessual adolat darvozasi” bo'lib, u yerdan faqat sifatli va qonuniy rasmiylashtirilgan ishlar o'tishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, jinoyat protsessida dastlabki tergovni tamomlash bosqichi jinoyat ishini yuritishning muhim va mas'uliyatli protsessual bosqichlaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy mohiyati tergov davomida to'plangan dalillarni har tomonlama, to'liq va xolisona tahlil qilish, ularga huquqiy baho berish hamda ishning keyingi taqdirini qonuniy hal etishdan iborat.

Mazkur bosqichda jinoyat hodisasining holatlari, shaxsning aybdorligi yoki aybsizligi, dalillarning yetarliligi va qonuniyligi tekshiriladi hamda jinoyat ishini sudga yuborish yoki qonunda nazarda tutilgan boshqa protsessual qarorni qabul qilish uchun asoslar aniqlanadi.

Dastlabki tergovni tamomlashning protsessual ahamiyati, avvalo, qonuniylikni ta'minlash, asossiz ayblovlarining oldini olish va jinoyat ishining to'g'ri hal etilishiga zamin yaratishida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ushbu bosqichda ayblanuvchi va uning himoyachisining ish materiallari bilan tanishish, iltimosnomalar kiritish hamda o'z huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish imkoniyatlari ta'minlanishi lozim. Bu esa jinoyat protsessida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning muhim kafolati hisoblanadi. Shuningdek, tergovni qonuniy va sifatli tamomlash protsessual xatolarni o'z vaqtida aniqlash, dalillar o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etish, sud muhokamasining samaradorligini oshirish va ishlarning asossiz cho'zilishining oldini olishga xizmat qiladi.

Hozirgi sud-huquq islohotlari sharoitida dastlabki tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish, protsessual kafolatlarni takomillashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ushbu bosqichning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Demak, dastlabki tergovni tamomlash bosqichi jinoyat protsessida jinoiy ta'qib manfaatlar bilan shaxsning huquq va erkinliklari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi, ishning qonuniy va asosli hal etilishiga xizmat qiluvchi muhim protsessual institutdir. Uni qonun talablariga muvofiq, puxta va xolisona amalga oshirish odil sudlov sifatini oshirish, qonun ustuvorligini mustahkamlash hamda fuqarolarning sud-huquq tizimiga bo'lgan ishonchini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – <https://lex.uz>.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyundagi PF-89-son Farmoni.
4. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessi. – Toshkent: TDYI, 2017.
5. Xasanov N.X. Jinoyat-protsessual huquq. – Toshkent, 2019.
6. Tulyaganova G.A. Jinoyat protsessida raqobat tamoyilini amalga oshirish mexanizmlari. – Toshkent: Lesson Press, 2024.
7. Raxmonov A.A. Tergov sudyasi — inson huquqlarining protsessual kafolati sifatida. // O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2025.
8. Шейфер С.А. Следственные действия: основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – Самара, 2004.